

УДК 159.922.27

Москаленко В.В.

Економічність та моральність як складові економічної культури особистості.

Актуальність проблеми. Перехід від опікуючого суспільства з мінімальними соціальними гарантіями до суспільства ринкових відносин вимагає від особистості високої економічної культури, яка означає, перш за все, її ініціативність та відповідальність. Дослідження сутності економічної культури особистості, закономірностей її становлення є важливим у створенні практик економічного виховання громадян. Таке дослідження вимагає чіткого визначення його категоріального апарату, зокрема, таких понять як «економічність» та «моральність».

«Економічність» як сторона економічної культури.

Почнемо з визначення поняття «економічність». Оскільки феномен економічної культури стосується системи відносин «Людина - економічний світ», то його особливості визначаються системою відносин економічного простору. Зокрема, **соціально-психологічні властивості особистості** в умовах **економічного простору можуть виявлятися через таку особливість як «економічність»**. В літературі йдеться про такі характеристики особистості як економічна спрямованість, ставлення до власності, «економічне Я», економічна ідентичність особистості тощо, які характеризують людину як суб'єкта економічної діяльності.

В сучасній соціальній та економічній психології «економічність» виступає не тільки ознакою людини як суб'єкта економічної діяльності, але й одночасно як інституційна цінність, завдяки якій люди підтверджують прихильність до економічної сфери.

Важливим питанням у визначенні «економічності» психологічних якостей особистості є характер відображення економічної реальності в свідомості людини, який визначається не тільки особливостями економічних об'єктів, але й особливостями суб'єкта відображення. В зв'язку з цим виникає питання: чим відрізняється економічне відображення від нейтрального (якщо таке може бути)? Питання ставиться так: від чого залежить «економічність» відображення? Чи визначається «економічність» відображення об'єктами відображення (економічними об'єктами - гроші, майно, власність), або когнітивні феномени, зміст яких є «економічним», не тільки відображають реальність, породжуючись у цьому відображенні, але й продукують цю реальність. Тобто, «економічність» створюється самим відображенням? І в процесі створення саме економічної реальності самі когніції стають економічними? Ці питання обговорюються в науковій літературі.

Існують різні точки зору на специфічність економічного відображення. Згідно з першою, специфічність економічного відображення визначається економічними об'єктами відображення (речі, власність, майно, гроші тощо). Так, О.Дейнека, спираючись на принципи, проголошені в психології

Л.С.Виготським, вважає, що економічне у особистості формується об'єктивним, «речовим» середовищем, детермінація якого опосередковується установками, особистісними смислами і мотивами, і як результат цього - установки, особистісні смисли і мотиви набувають економічного акценту. Згідно з другою точкою зору, специфічність економічного відображення визначається економічними ознаками діяльності, яка за своєю сутністю (походженням) є економічною. Взаємодія з об'єктивним світом виходить за рамки економічної діяльності, але дозволяє засвоювати економічний досвід опосередковано. У взаємодії з об'єктивним світом перш за все відображається праця, що вкладена в ці об'єкти, а також їх ціна і вартість, суб'єктивна корисність, функціональність, престижність, духовність, символізм. Тому відображення (свідомість) імпліцитно наділено економічним змістом, оскільки воно виводиться з процесу праці (О.М.Леонтьєв). Третя точка зору полягає в тому, що відображення набуває економічної якості завдяки формуванню економічного смислу, який дозволяє породжувати економічне значення у первинно нейтральних об'єктах і соціальних ситуаціях (Д.О.Леонтьєв). Ця точка зору на сутність економічного відображення спирається на положення про те, що для економічної свідомості є характерним рух від значення предмета діяльності до її економічного смислу, в якому й виявляється економічність. Тобто в цьому разі «економічність» в економіко-психологічних характеристиках особистості, які визначають її економічну культуру, визначається внутрішніми детермінантами особистості. Суть цих детермінант в тому, що відображення набуває економічної якості завдяки формуванню економічного смислу, який дозволяє породжувати економічне значення у первинно нейтральних об'єктах і соціальних ситуаціях.

Оскільки сутністю економічного смислу є орієнтація на особисту вигоду і оптимізацію корисності, то ця сутність економічного смислу може вважатись критерієм «економічності». Наприклад, на кристал алмазу (брильянту) можна дивитись з різних сторін: як на художній витвір і на товар, який оцінюється каратами. На гроші можна дивитись з точки зору їх колекційної значимості і з точки зору вартості, яку можна збільшувати. Отже, економіко-психологічні якості людини залежать від її здатності бачити економічний смисл у об'єктах, які самі по собі є нейтральними.

Диференціація значень і смислів дозволяє визначити специфіку виявлення «економічності» особистості на відміну від виявлення «економічності» свідомості. Для економічної свідомості є характерним рух від значення предмета діяльності до його економічного смислу. Для економічного виявлення особистості економічний смисл передую економічному значенню діяльності. Для особистості економічне значення об'єкта немов «випливає» із економічного смислу. В економічній свідомості первинно нейтральне значення об'єкта втілюється в економічний його смисл, а у особистості – економічний смисл є первинним і знаходить своє втілення в економічних значеннях реальності, а потім і в самій реальності.

Розуміння сутності економічної культури особистості передбачає визначення не тільки «економічності», але й другої сторони феномену

економічної культури, а саме «культурного», яке в цій зв'язці єдиного феномену ототожнюється нами як «моральне». Спробуємо пояснити це наступним чином.

«Моральність» як сторона економічної культури.

Як відомо, культура взагалі – це те, що створено людиною і є основою її існування. Виникає питання: чи все те, що створено людиною, є культурою, або - чим відрізняється поняття культура від поняття «суспільство», адже культура – це теж суспільство? Є багато визначень поняття «культура». Ми виходимо з того, що в понятті «культура» акцент зроблено на історичності суспільства, на тому, що воно у своєму статичному зрізі є певним конкретно-історичним етапом розвитку людства, на якому «напрацювання» людства представлено у формах, які втілюють узагальнену діяльність людей, завдяки яким здійснюється зв'язок поколінь і зберігається історія. Таку діяльність об'єктивовано лише в тих суспільних формах, які слугують збереженню людської спільноти а також зв'язкам з людьми наступних поколінь. Якщо б це було не так, то історія людства обірвалася б. Тому ми пов'язуємо з культурою все те, що є найкращим і прогресивним у діяльності людей. В зв'язку з цим виникає питання про критерій оцінки найкращих форм людської діяльності. На нашу думку, цей критерій можливо визначити за умов спрацювання «ефекту історичної дистанції» (факт оцінюється в історичній перспективі). Стосовно культури і суспільства це розуміється наступним чином: суспільні явища стають явищами культури тільки тоді, коли вони оцінюються наступними поколіннями. Можливо цивілізація майя зникла тому, що якісь феномени суспільства не стали тими всезагальними формами діяльності, що змогли забезпечити суспільний зв'язок не тільки всередині самого суспільства, але й з наступним поколінням? А стародавніх винахідників суспільство могло «не зрозуміти» тому, що їх винаходи не стали всезагальними формами діяльності, які забезпечили б загальний зв'язок всієї людської спільноти. Через сотні років ці відкриття були повторені іншими винахідниками, і вже за інших умов увійшли в суспільство як його культурна сторона.

Отже, найважливішою складовою економічної культури, її основним джерелом є мораль. Це пов'язано з тим, що в культурі, яка за своєю сутністю є всезагальними формами діяльності, втілюється не всякий зміст діяльності, а той, що сприяє єднанню і розвитку людської спільноти. Саме тому «культура» означає моральне, гуманне, те, що спрямовано на розвиток сутнісно людського, родового. Культура за своїм призначенням об'єктивно втілює в собі можливість прогресивної діяльності. Тому важливо підкреслити, що в самих предметах економічної культури, які привласнює особистість в процесі економічної соціалізації, втілено не всякі можливості, а ті, що мають прогресивну спрямованість. Це пов'язано з тим, що історичний досвід, який існує в формах загальної діяльності (формах культури), втілює в собі прогресивний зміст. «Самі по собі, - пише В.Г.Табачковський, - функційні характеристики предмета культури, що репрезентують його «специфічне практичне призначення», не є антигуманними завдяки своїй орієнтації на «зручне буття», бо в них «згасає» не всякий, а позитивний зміст попереднього досвіду людської діяльності з

перетворення природи, суспільних структур і відносин і самого суб'єкта діяльності, той зміст, що набуває статусу загальності» [2]. Інша справа у тому, що реалізація можливостей прогресивного змісту предметів економічної культури, їх перетворення у реальність індивідуального буття залежить як від конкретно-історичних форм діяльності людини, яка засвоює культуру, так і від індивідуально-психологічних особливостей людини, яка здійснює цю діяльність.

Існують єдині моральні принципи, які зумовлюють поведінку людей як у сфері господарювання, так і в сфері людських відносин в цілому. Соціально-економічні умови суспільства віддзеркалюються у відповідному економічному типі особистості. Зокрема, підприємницький тип особистості, що детерміновано сучасними умовами ринкової економіки, в ідеалі вимагає таких економіко-психологічних властивостей особистості, в яких «економічність» гармонічно поєднується з «моральністю». Провідні цінності ринкової ідеології полягають у знятті багатьох обмежень для активної і підприємливої особистості. Свобода - важливий ресурс особистості. Щоб забезпечити цей ресурс потрібна також інша сторона людських відносин - норми і обов'язки, що реалізуються завдяки відповідальності. Істинна моральність починається тоді, коли людина, відчуваючи в собі силу, енергію, надлишок розуму і волі, починає діяти на благо суспільства і людей. Саме такі дії захищають суспільство і окремого індивіда від виродження людського роду і ведуть до позитивних наслідків.[5]

Отже, визначення сутності економічної культури особистості вимагає аналізу особливостей таких її сторін як «моральність» та «економічність» а також дослідження співвідношення цих сторін в економіко-психологічних характеристиках особистості, в яких виявляється її економічна культура. Саме таке співвідношення може бути визначеном як критерій рівня економічної культури особистості

Співвідношення економічного і морального в економічній культурі.

Як відомо, ще М. Вебер, визначаючи етичний кодекс протестантизму, підкреслював важливість і необхідність для «людини економічної» моральних рис. Підкреслюючи головну роль людського менталітету в розвитку духу капіталізму, основними рисами якого є наполегливість, поміркованість, пунктуальність і справедливість у всіх справах, він наголошував на важливості обов'язків , що полягають у систематичному і раціональному прагненні до законного прибутку в рамках своєї професії. Він підкреслював, що необхідною умовою існування людини ринкового типу є не тільки сама справа з її постійними вимогами, але й невід'ємність таких рис як скромність, неприйняття показної розкоші і марнотратства.

Погляд на духовну, етичну регуляцію економічної активності завжди існував у суспільній свідомості людства. З середини XX ст. проблема етичного і економічного стає однією з актуальніших в наукових дослідженнях. Сьогодні у відповідності з теоретичними моделями моральної регуляції

економічної активності, етика визнається однією з її важливих детермінант. В останнє десятиліття з'явився принципово новий погляд на взаємозв'язок економіки і етики. Суспільна думка надає все більшого значення моральності економічних суб'єктів, Це пов'язано із захистом благополуччя, безпеки і здоров'я великих груп людей. А.Л.Журавльов і А.Б. Купрейченко[3] в своїх дослідженнях доводять, що економічна ціль (задоволення потреб людини) є в тій же мірі моральною, що й економічно вигідною. Вони проголошують необхідність жорсткого контролю над бізнесом, стверджуючи, що в умовах гострої конкуренції це сприяє тому, що порушення моральних норм стає економічно недоцільним. Взаємозв'язок етичних і ринкових уявлень особистості в процесі її економічної соціалізації досліджено російським соціальним психологом О.П. Вяткіним.[1] Розглядаючи трансформацію «Я-концепції» в умовах ринкової економіки, він виявив існування дисонансу між етичним і економічним в актуальному «Я» особистості. Дисонанс зумовлено , в першу чергу, новими економічними реаліями – новими цінностями, пріоритетами поведінки, новими економічними ролями. Проте, реалії випереджають розвиток особистості, зокрема й свідомість. Як індивідуальна, так і суспільна свідомість зберігає старий світогляд, цінності і пріоритети, що призводить до конфлікту. Психологічна проблема економічної соціалізації полягає у необхідності змін в свідомості особистості, в формуванні нової економічної культури, яка втілюється, зокрема, у господарюючому типі особистості, в якому гармонійно поєднуються «економічність» та «моральність» економіко-психологічних характеристик особистості, що визначають її економічну культуру.

Література

1. Вяткин А.П. Экономическая социализация личности в условиях изменяющегося общества. / А.П.Вяткин Дис...докт.психол. наук. Санкт-Петербург 2011. – 420 с.
- 2.Диалектика деятельности и культура/ Отв.ред.В.Г.Табачковский, А.И.Яценко.- Киев, Наук.думка, 1983. – 296. С.
3. Журавлёв А.Л., Купрейченко А.Б. Нравственно-психологическая регуляция экономической активности./ А.Л.Журавлёв, А.Б.Купрейченко .- М.: Изд-во «Институт психологии РАН» 2003. – 436 с.
- 4.Москаленко В., Шайгородський Ю., Міщенко О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект. (монографія)./ В. Москаленко , Ю. Шайгородський, О.Міщенко – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. -348 с.
- 5.Шадриков В.Д. Происхождение человечности.М.Логос.2004.-296с.